

ШАПОВАЛОВА І. С.,

суддя

(Павлоградський міськрайонний суд
Дніпропетровської області)

УДК 343.13

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджується поняття ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні та його окремих складників шляхом здійснення аналізу теоретичного обґрунтування цього питання та в аспекті правозастосовчої діяльності слідчим суддею під час здійснення ним своїх функціональних обов'язків.

Ключові слова: ефективність, судовий контроль, слідчий суддя, ЄСПЛ.

В статье исследуется понятие эффективности применения следственным судьей практики Европейского суда по правам человека при осуществлении судебного контроля в уголовном производстве и его отдельных составляющих путем осуществления анализа теоретического обоснования этому вопросу и в аспекте правоприменительной деятельности следственным судьей при осуществлении им своих функциональных обязанностей.

Ключевые слова: эффективность, судебный контроль, следственный судья, ЕСПЧ.

The article investigates the concept of the effectiveness of the use by the investigating judge of the practice of the European Court of Human Rights in the implementation of judicial control in criminal proceedings "and its individual components by analyzing the theoretical substantiation of this issue and aspects of law enforcement activities by an investigating judge in the exercise of his functional duties.

Key words: efficiency, judicial control, investigator judge, ECtHR.

Вступ. Дослідження основних функціональних обов'язків слідчого судді під час досудового розслідування є багатоаспектним, а отже, потребує від нього високого рівня кваліфікації, оскільки в багатьох випадках слідчий суддя, приймаючи рішення, вирішує питання про доцільність обмеження окремих прав особи. У зв'язку з цим питання дотримання балансу публічних та приватних інтересів як критерію виправданості втручання в основні права людини гарантовані Конвенцією. На нашу думку, значною мірою успішність даного процесу залежить від ступеню поінформованості слідчого судді щодо стандартів кримінального судочинства та правових позицій, вироблених ЄСПЛ, під час прийняття ним рішень.

Необхідність забезпечення ефективного судового контролю під час досудового розслідування в національному кримінальному судочинстві нерозривно пов'язано з функціонуванням інституту слідчого судді та необхідністю визначення його процесуального статусу, що, на думку багатьох учених, сприятиме підвищенню ефективності здійснення ним своїх процесуальних обов'язків.

Так, В.О. Попелюшко було запропоновано передбачити спеціальну статтю, яка б визначала процесуальний статус слідчого судді [1, с. 61]. Окремі вчені, зокрема Ю.А. Усенко,

визначали критерії професійного добору для обрання на посаду слідчого судді. Зокрема, визначено, що суддя, який претендує на обіймання посади слідчого судді, повинен мати стаж роботи за фахом не менше двох років із досвідом розгляду кримінальних справ, володіти знаннями в галузі міжнародних стандартів прав і свобод людини та практики Європейського суду з прав людини, за своїми моральними та діловими якостями відповідати критеріям оперативності, неупередженості, принциповості та професійності в прийнятті рішень у кримінальних провадженнях [2].

Синтезуючи наукову думку Д.В. Симоновича про те, що гуманізація і раціональне застосування кримінальних процесуальних норм здійснюється на сучасному етапі впровадження міжнародних стандартів забезпечення прав людини [3, с. 30], автор доходить висновку, що питання ефективності здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування не може бути повністю розкритим без дослідження питання впровадження у вітчизняний кримінальний процес чіткої процедури процесуальної регламентації діяльності слідчого судді під час виконання ним процесуальної функції, завдання якої визначено в п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України. У контексті того, що практика ЄСПЛ стала додатковим інструментом ефективного захисту прав і свобод особи під час кримінального провадження, автор продовжує наукову думку про необхідність урахування основних кримінальних процесуальних функцій як основоположних підсистемних видів (частин компонентів, напрямків) кримінальної процесуальної діяльності для забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, що й охоплюється поняттям функції судового контролю в кримінальному процесі.

Не можливо не погодитись із тезою Жене́в'єв Майєр про те, що національні судді також відіграють ключову роль у виконанні рішень ЄСПЛ. Це передбачає повне дотримання принципів субсидіарності і загальної відповідальності держави з додержання та реалізації норм Конвенції в національному праві, оскільки виконання рішень є досить специфічним аспектом імплементації Конвенції [4, с. 45–48].

Дослідження змісту міжнародних стандартів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, зроблене Д.В. Симоновичем, визначає його як звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлений міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами у кримінальному судочинстві в разі їх ратифікації Верховною Радою України [3, с. 23].

Неухильне дотримання слідчими суддями норм кримінального процесуального законодавства, поєднане із систематичним застосуванням практики ЄСПЛ, дозволить уникнути необґрунтованого обмеження або порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити баланс публічних та приватних інтересів під час досудового розслідування. Звернення до правових позицій ЄСПЛ разом із наявними доказами в матеріалах провадження в обґрунтування процесуальних рішень є запорукою законності кримінального провадження та належного судового контролю.

Проте такі узагальнюючі формулювання не дозволяють у повній мірі визначити, що є поняттям «ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні».

Постановка завдання. Метою цієї статті є надання характеристики поняттю ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні та визначення його окремих складників.

Результати дослідження. Контроль як управлінська функція спрямований передусім на спостереження за «відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта тим приписам, які він (об'єкт) отримав від керівної ланки (органу, посадової особи)» [5, с. 7].

Звертаючись до загального визначення терміну «ефективний» (який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект) [8], для цілей нашого дослідження ми не можемо не привести визначення критеріїв оцінки ефективності правового регулювання в розумінні теорії держави та права.

В юридичній літературі висловлюється точка зору, що критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулювання передбачають закріплення існуючих суспільних відносин, які його потребують, стимулювання та розвиток тих відносин, котрі на даний момент відповідають вимогам суспільства та створення умов для розвитку і закріплення нових суспільних відносин [6].

У теорії права на безумовну увагу заслуговує думка П. Рабіновича про те, що термінопоняття «ефективність» слід розглядати з огляду на те, наскільки повно, якісно державні органи виконують обов'язки, які на них покладаються, використовують надані їм можливості в боротьбі за законність та застосовують юридичні гарантії законності [7, с. 17–27]. Досліджуючи поняття ефективності судового контролю, слід відзначити, що головною суспільною роллю судової влади є забезпечення панування права під час вирішення юридичних конфліктів.

Оскільки кожна з основних стадій контролю має власне функціональне навантаження, то є підстави за цими стадіями розрізнати такі його функції, як інформаційна (фактовстановлювальна), оцінна, регулятивно-корегувальна. Крім того, серед інших функцій контролю можна виділити ще й такі: превентивну, комунікативну, сигнальну, виховну. Водночас загальними принципами, на основі яких здійснюється контроль, є верховенство права, презумпція добропорядності, законність, науковість, компетентність, повнота, своєчасність, гласність [8, с. 10].

Обґрунтовуючи теоретичне підґрунтя для застосування практики ЄСПЛ слідчими суддями як критерій ефективності здійснення судового контролю під час досудового розслідування, автор зазначає, що рішення Європейського Суду з прав людини, які орієнтують на безпосереднє застосування базових принципів і норм міжнародного права, становлять питому вагу для розвитку судового контролю.

Національні судові системи мають відноситись до прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема, чи мають бути рішення ЄСПЛ обов'язковими в тому чи іншому значенні, принаймні для деяких з них, враховуючи, що учасниками Конвенції є країни з різними правовими традиціями, що належать як до англосаксонської правової сім'ї (країни «загального права»), так і до романо-германської правової сім'ї (країни «континентального права») [9, с. 10]. Однак доцільно зауважити, що це не єдиний критерій класифікації держав-учасниць. У даних країнах також існують різні традиції для того, щоб розвивати та інкорпорувати норми міжнародного права. Ці традиції відомі як дуалістичні та моністичні. Питання про співвідношення міжнародного і національного права виникає в разі вибору між внутрішньодержавним і міжнародно-правовим регулюванням, коли існують відмінності в регламентуванні одних і тих самих правовідносин.

В основі висвітлення питання ефективності застосування практики ЄСПЛ є необхідність запозичення кращих досягнень національних правових систем, які поступово інкорпоруються в закони більшості держав.

У світлі останньої тези В.В. Косов вважає недоліком відсутність у процесуальному законі окремого положення, що б визначило процесуальний статус слідчого судді [10, с. 62], та пропонує проект такої статті, хоча й формулює її невичерпно [10, с. 81–82], оскільки процесуальний статус судді так само врегульований різними нормами, а закріпити в одній статті вичерпний перелік прав та обов'язків слідчого судді вкрай складно, що пояснюється різноплановістю його процесуальної діяльності. Водночас автор вважає, що оскільки суд як державний орган за своїм функціональним призначенням є органом для вирішення спорів, відповідно, слідчий суддя не повинен підміняти собою одну зі сторін кримінального провадження в питаннях отримання доказів або їх забезпечення, оскільки це не відповідає критеріям ефективності здійснення судового контролю у кримінальному провадженні.

Слід погодитися з думкою К.Г. Горелкіної про те, що континентальна модель інституту слідчих суддів, до якої належить і українська модель, на відміну від англосаксонської, характеризується тим, що слідчий суддя наділений досить широкими повноваженнями саме на досудовому провадженні [11, с. 18]. Беззаперечно, автор погоджується з твердженням

про те, що слідчий суддя має значно більше повноважень, ніж здійснення судового контролю [12, с. 314]. Водночас для цілей нашого дослідження ми розглядали ті функціональні обов'язки слідчого судді, які невід'ємно пов'язані з фундаментальними правами особи, закріпленими ЄКПЛ, та порушення яких має питому вагу в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Проведене статистичне дослідження показало, що 76,3% респондентів погоджуються з тим, що слідчі судді повинні докладати більше зусиль для застосування міжнародних стандартів та кращих практик іноземних держав у сфері кримінальної юстиції. При цьому з них 32,2% респондентів повністю підтримали це твердження. Опитування суддів-практиків дозволило визначити й зростаючу кратність звернень до норм Європейської Конвенції про захист прав та основоположних свобод (71,6% опитаних зазначили про це). 65% опитаних вказали у своїх відповідях про посилання під час складання процесуальних документів на рішення Європейського суду з Прав людини.

Питання правильності, виваженості й обґрунтованості звернення до практики ЄСПЛ має, на думку автора, концептуальне значення для правильного розуміння загальних засад кримінального провадження.

Проводячи дослідження практики ЄСПЛ, яка застосовується слідчими суддями, автор відмічає, що систематизація великої кількості рішень цієї міжнародної інституції в національному кримінальному судочинстві можлива через звернення до основних статей ЄКПЛ, порушення яких можуть бути предметом розгляду.

Дослідженням ухвал слідчих суддів релевантним методом за 2018 рік, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено, що здебільшого слідчі судді під час написання судового рішення звертаються до норм Конвенції та прецедентної практики ЄСПЛ, обґрунтовуючи підозру, про яку повідомлено особі, відносно якої ставиться питання про застосування запобіжного заходу, особливо тримання під вартою, а також обґрунтовуючи ступінь виправданості втручання в права та свободи людини, охоронювані Конвенцією (арешт майна, повернення тимчасово вилученого майна, обшук).

Зазначимо, що право на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також має питому вагу в судових рішеннях слідчих суддів, зокрема під час розгляду питання про відвід слідчого, прокурора, скарг, поданих в порядку ст. 303 КПК та ін.

Часте звернення суддів до рішень, наприклад, «Харченко проти України», «Летельє проти Франції», «Ферарі проти Італії», «Смирнов проти Росії», «Ернст проти Бельгії» не можна розцінювати як існування методологічної проблеми: «визначення критеріїв відбору прецедентів» у випадку наявності певної множини однопредметних рішень.

По-перше, зацікавленість та інтерес у суддів (слідчих суддів) до освоєння прецедентної практики ЄСПЛ та вивчення Конвенції розглядається з позитивним зростанням. Водночас самі судді відмічають про недостатні базові знання роботи з прецедентною практикою ЄСПЛ для її застосування у своїй практичній роботі. Проте вироблення сталої практики складання судових рішень слідчих суддів не може бути швидким процесом, з урахуванням відносно нетривалої за часом дії КПК.

По-друге, навіть рекомендовані до вивчення рішення ЄСПЛ завжди можуть бути такими, що повністю задовольняють запит на їх застосування.

Щодо безпосередньо практики ЄСПЛ, яка використовується слідчими суддями, то слід відзначити, що з 2015 року спостерігається позитивна тенденція звернення до ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, судді проявляють зацікавленість до практики як такої і в освоєнні принаймні базових принципів застосування Конвенції та практики ЄСПЛ.

Продовжуючи наукову думку В.В. Рогальської про те, що, з метою усунення випадків безпідставного обмеження прав осіб, які залучаються до проведення слідчих і процесуальних дій та позбавлення залежності органів розслідування від бажання чи небажання осіб приймати участь в їх проведенні, необхідно обрати варіант усунення прогалин у законодавстві [13]. Автор зазначає, що питання професійної підготовки суддів дозволяє суддям тільки засвоїти прийоми і методи, необхідні для ефективного розуміння і застосування

Конвенції та практики Суду, але вироблення здатності до вільного міркування є одним із визначальних аспектів судового контролю та ефективного застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні.

Слід погодитись з думкою О.О. Сороки про те, що з метою недопущення таких помилок національні суди, застосовуючи правові позиції ЄСПЛ, повинні ретельно досліджувати обставини справи, щодо якої постановлено рішення ЄСПЛ, та встановити не лише подібність суспільно небезпечних діянь, а й фактичні обставини справи та враховувати особливості законодавства держави, проти якої встановлено рішення ЄСПЛ, і належним чином відображати це у своїх рішеннях [14].

Висновки. Питання ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні не можна розглядати окремо від практичного аспекту, який формується правозастосовною практикою слідчих суддів під час здійснення ними своїх повноважень. У цьому контексті питання ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні слід розглядати як необхідність впровадження в практичну діяльність слідчих суддів стандарту, закріпленого в ст. 13 ЄКПЛ, яка гарантує «ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі» кожному, чий права і свободи, що викладені в Конвенції, було порушено. Підсумовуючи наведене, автор доходить висновку, що поняття ефективності застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні слід розглядати як обов'язок слідчого судді оцінювати фактичні обставини справи та надавати їм відповідну юридичну кваліфікацію самостійно, незалежно від того, яка кваліфікація була надана під час досудового розслідування, в поєднанні з необхідністю застосування практики ЄСПЛ з метою формування однакової слідчо-судової практики щодо застосування запобіжних заходів, перевірки наявності обґрунтованої підозри та достатності доказів.

Констатуючи необхідність підвищення ефективності судового контролю, автор відмічає, що належне забезпечення судового контролю за досудовим розслідуванням слідчим суддею можливе лише в разі сукупної наявності двох факторів: забезпечення слідчим суддею прав особи під час вирішення питання про втручання в права, гарантовані Конвенцією, та недопущення порушення процедури розгляду. Вмотивоване судове рішення за результатами його розгляду і є тим способом, завдяки якому високі стандарти дотримання прав людини, визначені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, слід імплементувати в практичну діяльність слідчих суддів.

Список використаних джерел:

1. Попельюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. Часопис Національного університету Острозька академія. Серія «Право». 2014. № 1 (9). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14pvoukr.pdf>
2. Усенко Ю.А. Особливості визначення правового статусу слідчого судді. Науково-практична Інтернет-конференція від 11 груд. 2014 р. Секція № 6. URL: <http://www.legalactivity.com.ua/index.php?...id>
3. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія. Харків, 2011. 272 с.
4. Жєнев'єв Майєр. Щодо ролі судової системи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. Фахове загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне видання «Слово Національної школи суддів України». Київ, 2018. № 6 (202). 2017. С. 45–48.
5. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. М.: Юридическая литература, 1974. 160 с. С. 7.
6. Словник української мови: в 11 томах. 1971. Том 2. С. 492.

7. Рабинович П. Ефективність юридичних гарантій законності до методики її виявлення. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 1. С. 17–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2010_1_2
8. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2002. 18 с.
9. Довбиш М.О. Прецедентне право Євросоюзу та наближення України до європейських правових стандартів у сфері захисту прав людини. URL: e1aajfpeds8ay4h.com.ua/files/image/konf%209/konf%209_4_22.pdf
10. Косов В.В. Суд (суддя) як суб'єкт судовоконтрольної діяльності у досудових стадіях кримінального процесу. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2011. № 8 (спеціальний випуск). С. 338–345.
11. Горелкіна К.Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 14–19.
12. Ковальова Н.В. Слідчий суддя, як представник судової влади під час досудового провадження. Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.); МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х.: ХНУВС, 2012. 668 с.
13. Рогальська В.В. Змагальність у досудовому провадженні (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ): дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; Дніпро, 2012. С. 106.
14. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С. 174–175.

